

Пол Андерсон РУКА ДОПОМОГИ

Оksamитовий передзвін селектора, і монотонний голос робота-секретаря:

— Його високоповажність Валка Вахіно, Надзвичайний посол Ліги Кундалоа в Соляріанській Співдружності.

Земляни чемно підвелися, коли він увійшов. Незважаючи на суворі земні умови, — потужне тяжіння й сухе холодне повітря — посол рухався з неспішною грацією, притаманною його расі, і присутні були зайвий раз вражені тим, наскільки гарними бувають люди.

Люди — саме так, бо мешканці Кундалоа були достатньо гуманоїдні розумово й тілесно, щоб виправдати це ймення. Їхня несхожість не була різкою; вона надавала певного шарму, романтичної чужинецькості разом з приємним відчуттям довіри — мовляв, не така вже й несхожість.

Ральф Делтон підняв очі та роздивився посла. Зовнішність Валка Вахіно було типовою для його раси — гуманоїдних ссавців, двоногих, він мав досить мужнє обличчя, що вирізнялося красою дрібних точених рис: високі вилиці, великі темні очі. Трохи нижчий і стрункіший за землян, він пересувався нечутними котячими рухами. Довгі й блискучі синяво-чорні кучері спадали з високого чола на сухорляві плечі, що разюче й приємно контрастувало з насиченим золотавим полиском смаглявої шкіри. Вбраний був у старовинні церемоніальні шати клану Луаї Кундалоа — довгу сріблясту туніку, темно-пурпуровий плащ, прикрашений сузір'ями з металевих леліток і золочені чобітки з місцевої юхти. У витонченій шестипалій руці тримав майстерно різьблений ціпок, символ високих повноважень, якими наділила його рідна планета.

Він вклонився одним порухом, без найменшого раболіпства та промовив досконалою земною мовою, децю зберігаючи римованість і співочість рідної:

— Миру-супокою вашим домівкам! Великий Дім Кундалоа шле вітання та гараздів побажання нашим братам, соляріанам. Вуста Великого Дому, речник недостойний, Валка Вахіно мовитиме про дружбу.

Деякі з землян презирнулися, трохи збентежені. «Як це невитончено звучить земною» — подумав Делтон. Авжеж, мова Кундалоа мабуть, найкрасивіша в Галактиці.

Делтон відповів якомога офіційніше:

— Привіт і ласкаво просимо! Соляріанська Співдружність приймає від представника Ліги Кундалоа завірення в дружбі. Ральф Делтон, Прем'єр-міністр Соляріанської Співдружності, від імені всіх мешканців Соляріанської системи.

Далі він відрекомендував присутніх — урядовців, технічних радників, військовопосадовців. Це були важливі збори. Більшість владних і впливових осіб Соляріанської системи зібралось тут.

Делтон закінчив:

— Ця попередня зустріч скликана щодо пропозиції економічного характеру, недавно внесеної на обговорення до вашого уряду... тобто, до Великого Дому Кундалоа. Зустріч неофіційна, але транслюватиметься по телебаченню, і ризикну зазначити, що Соляріанська Асамблея діятиме виходячи з того, що побачить і почує на цих і подібних слуханнях.

— Розумію. Це гарна ідея, — Вахіно зачекав, поки присутні сіли, й собі присів на стільця.

Запала мовчанка. Присутні раз у раз поглядали на стінний годинник. Вахіно прибув точно у встановлений час, але Скорроган зі Сконтару запізнився. «Нечема» — подумав Делтон, але сконтаріани славилися поганими манерами. Не те, що кундалоанська делікатність, аж ніяк не схожа на слабкість.

За хвилину вже точилися салонні розмови на тему «Як вам у нас подобається?», у всіх різновидах. Вахіно, виявляється, за останні десять років вже не раз побував у Соляріанській системі. Це й не дивно, враховуючи все тісніші економічні зв'язки між його планетою та Співдружністю. Немало студентів з Кундалоа навчалось в земних університетах, а інтерес соляріанських туристів до Аваїкі був значним ще до війни. Маємо надію, що туристський потік незабаром відновиться — особливо, коли руїни буде відбудовано та...

— Авжеж, — Вахіно посміхнувся, — маємо надію. Кожен юний *анамі* з Кундалоа мріє полетіти на Землю хоча б у гості. Це не лестощі, коли ми кажемо, що наше захоплення вами й вашими досягненнями безмежне.

— Взаємно, — озвався Делтон, — Ваша культура, ваші мистецтво й музика, ваша література вже мають купу прихильників у Соляріанській системі. Багато хто з пересічних соляріан, а не тільки філологи, вчать луаянську тільки для того, щоб читати *Дванагоа-Епаї* в оригіналі. Кундалоанські співаки, що виступали в наших нічних клубах, зірвали більше оплесків, аніж будь-хто інший, — він посміхнувся. — Ваші юнаки знемагають від уваги земних дівчат, а наші юнаки мало не закидують ваших дівчат пропозиціями руки та серця. Збільшити процент шлюбів заважає лише неминуча бездітність.

— А якщо серйозно, — продовжив Вахіно, — ми у себе вдома достатньо розуміємо, що ваша цивілізація задає тон усій ближній Галактиці. Це не проста річ, бо Соляріанська цивілізація є найбільш передовою технічно, хоча це й не найголовніше. Але ж *ви* обдарували *нас* усім, починаючи з космічних кораблів, атомної фізики та медицини — звичайно ж, ми б і самі все це винайшли, коли-небудь. І отепер, оце діяння... ця ваша рука допомоги на відродження зруйнованих світів за хтозна-скільки світлових років від Землі, оця готовність поділитися всіма вміннями й скарбами ваших домів, коли ми можемо запропонувати навзаєм так мало, — це робить вас провідною расою в Галактиці.

— Наші мотиви користолюбні, ви це добре знаєте, — зауважив дещо зніяковілий Делтон, — принаймні, більшість із них. Звичайно ж, і гуманізм. Хіба ми можемо допустити, щоб раса, настільки схожа на нас, потерпала від злиднів тоді, як Соляріанська система й колонії мають добра більше, ніж здатні розпорядитися. Але наша власна, кривава історія свідчить, що такі програми, як оця економічна допомога, однаково добре сприяють й інтересам організатора. Коли ми відродимо Кундалоа та Сконтар, знову запустимо там виробництво, модернізуємо відсталу промисловість, дамо їм нашу освіту й науку — вони зможуть торгувати з нами. Бо наша економіка, як і протягом минулих століть, переважно користолюбна. Так само ми унеможливімо повторення цієї жахливої війни, яка щойно скінчилася. І відтоді матимемо союзників у боротьбі з деякими справді ворожими й загрозливими цивілізаціями з планет, систем чи імперій Галактики, проти яких, можливо, колись мусимо вистояти.

— Молімося Найвищому, щоб той день ніколи не настав, — озвався Вахіно стримано. — Ми вже спізнали війну.

Знову пролунав передзвін селектора, і робот оголосив зі своїми нелюдськими інтонаціями:

— Його високоповажність Скорроган, син Вальтгака, герцог Краакенгеймський,

Надзвичайний посол Імперії Сконтар в Соляріанській Співдружності.

Присутні знову підвелися, але наразі повільніше, і Делтон помітив неприязнь на дечіх обличчях і деякі стишені вислови, коли посол увійшов. Безумовно, сконтаріани зараз не дуже популярні в Соляріанській системі, почасти з власної вини. І цьому навряд чи можна зарадити.

Точилася думка, що саме Сконтар був винний у війні з Кундалоа. Це була явна помилка. Біда в тому, що сонця Сканг і Аваїкі, відстань між планетними системами яких сягала половини світлового року, мали третю зірку-супутник, яку земляни звать Аланою, від прізвища капітана першої зоряної експедиції до системи. І планети Алани були на той час незаселені.

Коли земні технології потрапили до Сконтару й Кундалоа, першим наслідком цього стало заснування на обох планетах обох систем — паралельно — кількох конкуруючих держав, яким одночасно впали в око незаймані й зелені планети Алани. Обидві раси створили там колонії, почалися зіткнення, які врешті-решт переросли в огидну п'ятирічну війну, що знекровила обидві системи й закінчилася миром після переговорів за посередництва землян. Це був ще один другорядний конфлікт конкуруючих імперій, що було доволі звичайним явищем в історії людства аж до проголошення Всезагального Миру та заснування Соляріанської Співдружності. Умови мирної угоди були справедливими наскільки це можливо, і вимоги обох систем було більш-менш задоволено. Нині вони зберігали мир, особливо зараз, із нетерпінням чекаючи від соляріан допомоги на відбудову.

Тим не менше, пересічним землянам подобалися кундалоани. І звичайно ж — геть не подобалися сконтаріани, яких звинувачували в усіх нещастях, також у їхніх власних. Але й до війни земляни не дуже-то шанували сконтаріан. Їхній ізоляціонізм, їхнє чіпляння за віджилі традиції, грубий акцент, їхній гонор, і навіть вигляд — все діяло проти них.

Делтон заледве переконав Соляріанську Асамблею внести Сконтар до списку запрошених на цю зустріч з питань економічної допомоги. Йому насилу вдалося переконати більшість, що це справді важливо — бо не тільки ресурси системи Скангу, зокрема мінерали, стануть у пригоді під час відбудови, але й може статися, що імперія, яка донині сторонилася чужинців, перейде до політики добросусідства.

Ця програма з допомоги, як і попередні, була не більше ніж пропозицією. Асамблея спершу має прийняти закон у деталях: яку саме надавати допомогу й скільки, і лише після цього закон може бути застосовано в угодах зацікавлених планет. Ця попередня неофіційна зустріч тільки перший крок. Але — важливий.

Делтон офіційно вклонився, коли сконтаріанин увійшов. Посол відповів, стукнувши об підлогу нижнім кінцем свого величезного списа, потім поставив цей артефакт до стіни, витяг із кобури чималенький бластер і простяг його Делтону. Той обережно прийняв зброю та поклав на стіл.

— Привіт і ласкаво просимо, — почав він, тоді як Скороган не говорив нічого, — від імені Соляріанської Співдру...

— Дякую, — відповів посол хрипким басом з іржавим призвуком, його акцент був дуже сильний, — Вальтам, Імператор всього Сконтару вітає Прем'єр-міністра соляріан через Скорогана, сина Вальтгака, герцога Краакенгеймського.

Він виструнчився посеред конференц-зали, наче хотів заповнити її всю своїм дебелим, неоковирним тілом. Незважаючи на походження зі світу високого тяжіння та низьких температур, сконтаріани були расою велетнів більше двох метрів на зріст і

настільки кремезні, що здавалися могутніми. Їх можна було вважати гуманоїдами, як двоногих ссавців, але на тому схожість і закінчувалася. Широке й низьке чоло посла насувалося на товсті брови й було помережане зморшками, схожими на гірські хребти. Очі Скоррогана своїм упертим виразом нагадували золоті очі яструба. Його обличчя з куцим носом, здоровенними щелепами й повним ротом гострих зубів, здавалося скоріше мордою; круглі вуха були високо поставлені на масивному черепі. Коротка каштанова шерсть покривала його м'язисте тіло аж до кінчика довгого неспокійного хвоста, а від голови до горла пломеніла руда грива. Незважаючи на тропічну для нього температуру, посол був затягнутий у церемоніальні хутра й шкіру, навколо нього поширювався їдкий запах поту.

— Пан герцог припізнався, — мовив один з міністрів з вишуканою гречністю, — Сподіваюся, пана герцога не затримали проблеми.

— Ні, я просто не розрахував час, щоб дістатися сюди, — відповів Скорроган, — Прошу вибачити, — але це не прозвучало як вибачення. Він опустився всім тілом на найближчий стілець і відкрив свій портфель, — Ну то починаймо, панове?

— Ну... авжеж. — Делтон сів на чолі довгого конференц-столу, — Але на цій попередній зустрічі ми не надто зацікавлені у фактах і цифрах. Ми бажаємо просто домовитися про спільні цілі та основні політичні питання.

— Звичайно ж, ви бажаєте отримати повний звіт про наявні ресурси Аваїкі та Скангу, а також Аланських колоній, — додав Вахіно своїм м'яким голосом. — Сільське господарство Кундалоа й шахти Сконтару на сьогодні демонструють високу продуктивність, і в подальшому можна розраховувати на повну самоокупність.

— Це питання до спеціалістів, — мовив Делтон, — Ми відрядимо багатьох експертів, технічних радників, викладачів...

— І, звичайно, будуть питання щодо військових ресурсів... — втрутився Голова Генштабу.

— Сконтар вже має власну армію, — відрізав Скорроган, — Нема потреби, нема й розмови.

— Може й нема, — зауважив ухильно міністр фінансів, вийняв цигарку й запалив.

— Будь ласка, шановний! — за мить голос Скоррогана став схожим на бичаче ревіння, — Не треба диму! Вам же відомо, що сконтаріани не переносять тютюну...

— Вибачте! — міністр фінансів загасив цигарку — рука дрібно тремтіла — та зиркнув скося на посла. Нема чого непокоїтися, кондиціонер за хвилину витягне дим. І в жодному разі не варто підвищувати голос при урядових особах... Особливо, коли прийшов по допомогу...

— Буде задіяно й інші системи, — мовив Делтон поспішно, намагаючись з раптовим почуттям відчаю згладити незручність і напругу, — не тільки соляріанські колонії. Вважаю, обидві раси розпочнуть експансію за межі власної потрійної системи, заради ресурсів як результату таких колонізацій...

— Ми розпочнемо, — похмуро зауважив Скорроган, — після того, як у нас за угодою заберуть усі чотири планети — аякже. Прошу вибачити. Мені важко в товаристві ворога, навіть не згадуючи про те, звідколи він мені ворог.

Цього разу мовчанка запала надовго. І Делтон зрозумів, з раптовим відчуттям майже фізичного болю, що Скорроган знищив у щент усі свої перспективи. Навіть якщо б він раптом схаменувся, і наважився б згладити свою провину, — а ніхто й ніколи не чув, щоб високородні сконтаріани за щось вибачалися — все одно запізно. Забагато мільйонів глядачів, що дивилися в телеекрани, бачили його непростиме чванство.

Забгато важливих персон, лідерів Соляріанської системи, сиділи з ним в одній залі, дивлячись у його гордовиті очі, вдихаючи сморід нелюдського поту.

Сконтар не отримає допомоги.

* * *

На заході сонця, хмари з'юрмилися над темною лінією скель, що простяглися на схід від Геергейму, і різкий холодний вітер подув долиною, шепочучи про зиму. Перші сніжинки народилися й закружляли багровим небокраєм, рожево зблискуючи в останньому кривавому світлі. Чекай опівночі на завірюху.

Зореліт вигулькнув із п'їтьми та заліг у своє лігво. За невеликим космодромом простягся загорнутий у сутінки древній Геергейм, зіщулився калачиком проти вітру. Руді вогні світилися під стріхами старих осель, але криві мощені вулиці були порожні й звивалися наче каньйони по гребеню гори, з якої нерадісно позирав замок, древнє гніздо славетних баронів. Вальтам мусив оселитися там, і нечисленний Геергейм тепер столиця Імперії. Від гордого Скірнора та величного Труванга лишилася тільки радіоактивна твань, і дикі звірі вили серед обгорілих руїн колишнього палацу.

Скорроган, син Вальтака, тремтів, виходячи зі шлюзу, тремтів, спускаючись трапом. Сконтар був холодною планетою, холодною навіть для тубільців. Скорроган загорнувся у свій важкий хутровий плащ щільніше, ніж завжди.

Вони чекали внизу біля трапа, старійшини Сконтару. Коли Скорроган побачив їхні незворушні обличчя, йому похололо в животі. Хтозна, може й смерть чекає на нього серед цього мовчазного й похмурого гурту. Звичайно ж, ганьба... чи може й більше за ганьбу?

Імператор Вальтам теж стояв там, його білу гриву роздував пронизливий вітер. Його золоті очі, здавалося, світилися в сутінках, жорсткі та жорстокі, сповнені глибокої похмурої ненависті, що тліла в них. Його старший син і спадкоємець Тордин стояв поруч. Останні сонячні промені мигтіли червоним на вістрі його списа, і здавалося, що з неба капає кров. Тут були й інші хоробрі сканги, і глави провінцій Сконтару й планетних колоній, і всі вони стояли й чекали на Скоррогана. За ними вишикувалася низка охоронців імператорського палацу, шоломи та кольчуги поблискували в сутінках. Вони стояли в тіні, але ненависть і презирство промінилися з них.

Скорроган підійшов до Вальтама, стукнув списом у вітанні та схилив голову не нижче, ніж зазвичай. Все мовчало, тільки скиглив вітер. Поземок гуляв полем.

Вальтам нарешті заговорив, знехтувавши церемоніальним вітанням. Це було схоже на ляпас:

— Ти повернувся.

— Так, Ваша величносте, — Скорроган намагався зберегти голос жорстким. Це було важко. Він не боявся смерті, але ж несила нести тягар невдачі... — Як Ви вже знаєте, і я мушу з жалем повідомити — моя місія провалилася.

— Авжеж, знаємо. Ми й телепрограми дивимося, — мовив Вальтам уїдливо.

— Володарю, соляріани нададуть майже необмежену допомогу Кундалоа. Але Сконтару вони відмовили повністю. Ані кредитів, ані технічних радників — нічого. Ми можемо розраховувати на якусь торгівлю, але туристів майже не буде.

— Знаю, — мовив Тордин, — Але ж тебе послали по допомогу.

— Я намагався, пане, — Скорроган, наскільки міг, додав експресії своєму голосу. Мусив же щось казати — *аби тільки не пояснювати!* — Але соляріани й досі

упереджені проти нас, почасти це пов'язане з їх чисто емоційною прихильністю до Кундалоа й почасти, напевне, через відмінності нашого життя від їхнього.

— Тобто, вони це зроблять, — мовив Вальтам сухо, — але не для Нас. Проте, навіть мінгоніани, набагато менше гуманоїдні, отримали багато всякого добра з соляріанських рук. Вони отримали таку саму допомогу, що матиме й Кундалоа, і яку мали отримати Ми. Наша Величність не бажали нічого, крім принаймні гарних відносин з наймогутнішими в Галактиці. Може, й трохи більше. Насправді Ми не з чуток обізнані, хто чим дихає в Співдружності. Вони охоче допомогти б, якби ти виказав хоч трохи приязні. І Ми мали б змогу відновитися, і возвеличитися ще може більш за... — його голос зник у голосінні вітру.

Через деякий час Вальтам знову заговорив, і обурення тремтіло в його голосі, наче водограй:

— Ми послали тебе як Нашого надзвичайного посла, щоб отримати великодушно запропоновану допомогу. Ти, на якого Ми поклалися, якого вважали співчуваючим Нашому нинішньому становищу — хрртпф! — він сплюнув на землю, — ти змарнував час на образи, зарозумілість, нахабство. Ти, на якого були звернені очі всієї Соляріанської системи, явив собою ідеальне втілення того найгіршого, що земляни думають про нас. Не дивно, що Нам відмовили! Яке щастя, що не оголосили війну!

— Може, й не запізно, — озвався Тордин. — Можемо послати іншого...

— Ні, — Вальтам підніс голову з виразом незламного гонору, притаманного його расі, з гордовитістю культури, де протягом століть честь є важливішою за життя, — Скороган був відряджений як Наш уповноважений представник. Авжеж, Ми могли б його покарати, вибачитися — не за його дії, за його манери! — Ми могли б плазувати перед усією Галактикою — але ні! Не варто. Просто маємо обійтися без соляріан.

Сніг ставав усе лапатішим, і хмари затягували небеса. Лише кілька яскравих зірок блимали на чистому небосхилі. І все холоднішало, холоднішало.

— Завелика ціна за честь! — мовив Тордин стомлено, — Люди голодують — соляріанська їжа зберегла б їм життя. Замість їхнього дрантя соляріани дали б одяг. Наші фабрики зруйновані й застарілі, наша молодь росте в невіданні про галактичні цивілізації й технології — соляріани прислали б нам машини та інженерів, допомогли б відновити промисловість. Соляріани прислали б учителів, і ми теж могли б возвеличитися — але запізно, запізно, — його очі світилися зневірою, здивуванням, болем... Скороган був його другом. — Але чому, навіщо ти це зробив?

— Я зробив усе можливе, — відповів Скороган сухо. — Якби я був нездатний, мене не посилали б.

— Але ж ти, — мовив Вальтам, — ти був найкращим з Наших дипломатів. Твоя хитромудрість, твоє розуміння поза-сконтарської психології, твоя особистість — все це було безцінним для Наших міжнародних відносин. І тепер, у цій найпростішій і найскладнішій місії — повна поразка, — голос його пересилив вітер. — Нема тобі більше Нашої довіри! Весь Сконтар знатиме про твою зраду!

— Батьку... — Голос Скорогана раптово зірвався. — Пане, за такі слова я будь-кого вбив би на поєдинку. Говоріть, говоріть, пане, якщо бажаєте. Але дайте мені піти.

— Я не позбавлю тебе спадкових титулів і майна, — виголосив Вальтам. — Але твоє перебування в імперському уряді закінчено, і ти більше не обійматимеш ані судових, ані будь-яких інших посад. І не думаю, що відтепер матимеш багато друзів.

— Може й жодного, — мовив Скороган. — Я зробив те, що зробив, і навіть якщо б хотів пояснити, то не стану після такої образи. Але якщо б Ви мене спитали про майбутнє

Сконтару...

— Не питаємо, — відрізав Вальтам, — бо ти своє зробив.

— ...я би зазначив лише три речі, — Скорроган підняв спис і вказав на зірки, що виблискували вдалечині, — спершу оті сонця. Потім, сучасні наукові здобутки в наших землях — такі, як робота Дирина з теорії семантики. І вже потім — нас: будинки, нашими батьками побудовані; одяг, у якому ходимо; мову, якою говоримо. Панове, через п'ятдесят років приходьте до мене вибачатися!

Він загорнувся в свій плащ, ще раз вклонився Вальтаму й пішов широкими кроками через поле до міста. Вслід йому дивилися з нерозумінням і гіркотою в очах.

В місті панував голод. Скорроган майже фізично відчував, як за темними стінами голодні, обірвані й зневірені люди тіснилися біля вогню, запитуючи його, чи переживуть вони зиму. На хвилину він задумався, скільки ж помре, але прогнав цю думку якнайдалі.

Він почув, як хтось співає й зупинився. Мандрівний співець із тих, що заради шматка хліба топчуть шлях із міста в місто, спускався вулицею, його наче водив вітер, надимаючи драний плащ. Він торкав струни ліри тонкими пальцями, і виводив стару баладу, в суворій мелодії якої дзвеніло древнє залізо сконтарської говірки Нааргейм. Подумки, заради хоч якої розваги, Скорроган переклав кілька рядків земною мовою:

Ширяють птахи войовничі,
безладно крилами б'ють,
пробуджують від зимової смерті,
зичать щасливого вітру.

Серденьку, вони мене кличуть,
виклекочують цвіт новий,
удачу мені в поході.
Кохая тебе, прощавай.

Марна справа. Мало того, що металевий ритм і жорстке гарчання складів зникли разом із складними римами та звукописом, невіддільною частиною поезії — перекладене взагалі не мало сенсу земною мовою. Не вистачало слів. Чи розумно перекладати, наприклад, *воркансраавін* як «похід» і сподіватися на щось більше, ніж понівечений шмат суті? Надто різні психології.

В цьому, можливо, причаїлася його відповідь старійшинам. Але вони не зрозуміють. Бо не знають. Принаймні зараз. Він був сам, і його зима насувалася.

* * *

Валка Вахіно сидів у своєму садку і дозволяв сонячному світлу переливатися по його оголеній шкірі. Останніми днями він нечасто мав нагоду для *алікації* ... Як це буде земною? «Сіеста»? Ні, не так. Кундалоанин відпочивав, але не спав післяобідньої пори. Він сидів або лежав на легковію, сонце проникало в його кістки або тепла злива спадала на нього, як благословення, і він відпускав свої думки у вільний політ. Соляріани називали це мріями, але насправді це було неточно — бо вони не мали потрібного слова. «Психологічна релаксація» теж незграбний термін, якого соляріани ніколи не зрозуміють.

Іноді Вахіно здавалося, що він не відпочивав цілу вічність. Спочатку важкий військовий обов'язок, а потім виснажливі подорожі в Соляріанську систему — протягом

останніх трьох років, відтоді як Великий Дім призначив його офіційним представником найвищого рівня, припускаючи, що Вахіно розуміє соляріан краще за будь-кого з Ліги Кундалоа.

Може так і було. Він провів багато часу з соляріанами і любив їх як расу, і як особистості. Але ж — високі духи, як вони працюють! Наче бояться не встигнути! Наче демони вселяються в них.

Звичайно, нема іншого способу піднятися з руїн, реформувати все ветхе й застаріле, щоб отримати сліпучі нові багатства, такі очікувані. А з іншого боку, як чудово й затишно лежати в садку під деревом, що киває тобі великими золотими квітами й наповнює літне повітря дрімотним ароматом, і чути як дзигчать над медом бджоли, а в серці вірші.

Соляріанам вочевидь нелегко порозумітися з расою поетів, коли й найпідліший та найдурніший кундалоанин вміє, простягнувшись на сонці, скласти вірша — звичайно, всяка раса має свої таланти. Хто зрівняється з технологічним генієм соляріан?

Раптом у серці Вахіно гримнув розлогий і потужний рядок. Він перегорнув його раз, і двічі, шліфуючи образ, формуючи кожен звук, і замилювався з усе сильнішою насолодою. Це буде — добре! Це пам'ятатимуть, це співатимуть віками, ще й може не забудуть про Валка Вахіно. Ще й може згадають його як великого поета — *Аліа, Амааї кауї-анрііно, валаана, ваалана, вро!*.

— Пробачте, пане, — монотонний металевий голос увірвався в його серце, і Вахіно відчув, як тендітна плоть вірша роздерлася, й завертілася, й пішла в п'їтму та забуття. Він ледве встиг відчути біль втрати й неясно усвідомити, що цей звук перервав зв'язок, відновити який він уже не в силах.

— Пробачте, пане, вас хоче бачити пан Ломбард.

Цей звук лунав від робота-секретаря, якого Ломбард сам подарував Вахіно. Кундалоанину різала око нековирність цього блискучого металевого приладу, серед різьбленого дерева та старовинних гобеленів у його домі, але він не хотів ображати дарувальника, та й прилад був необхідний.

Ломбард, Голова Соляріанської комісії з відбудови, був найвпливовішим соляріанином у системі Аваїкі. Вахіно оцінив гречність чужоземця, який з'явився до нього сам, хоч міг і просто послати по нього. Але — навіщо приходити саме зараз?

— Передай панові Ломбарду, що я буду за хвилину.

Зітхнувши, Вахіно підвівся й пішов одягатися. Соляріани геть не визнають нагоди, звичної для кундалоан. Потім зайшов до вітальні. Там стояло кілька фотелів для соляріан, які не полюбляли сидіти на тканих килимках — ще одна невідповідність. Ломбард підвівся, коли Вахіно увійшов.

Соляріанин був низькорослим і кремезним, з густим чагарем сивого волосся над зморшкуватим обличчям. Він пройшов шлях від робітника й інженера аж до Верховного комісара, і сліди цього поступу так і лишилися на його чолі. Ломбард упадав біля роботи з майже інтимним завзяттям, і був незламніший за вуглецеву сталь. Але у вільний час він був добрим співбесідником, і мав на диво широке коло інтересів і знань; і він буквально творив чудеса для системи Аваїкі.

— Миру-супокою твоїй домівці, брате, — привітався Вахіно.

— Як справи? — буркнув соляріанин. І побачивши, що господар дає знак служникам, поспішно продовжив: — Прошу, не треба оцих ваших церемоній. Я ціную вашу гостинність, але зараз не маю часу сидіти, пригощатися й говорити про високе три години поспіль, перш ніж перейти до справи. Я вважаю, що... Ну, ви тут свій, а я ні... Тому я хотів би, щоб ви особисто передали вище — звичайно, у ввічливій формі, — щоб

це припинилося.

— Але ж... це наші старовинні звичаї...

— У тому-то й справа! Старовинні — тобто віджилі — сповільнюють прогрес. Я не хочу нікого принизити, пане Вахіно. Мені шкода, та й деякі соляріани надто полюбляють ваші звичаї. Але — не в робочий час. Будь ласка.

— Ну... Мушу сказати, тут ви праві. Наші звичаї не вписуються в сучасну індустріальну цивілізацію. Яку ми намагаємося побудувати, звичайно, — Вахіно сів у фотель і запропонував гостю цигарку. Паління було найпершою соляріанською звичкою, що переймається іншими расами, і зазвичай найбільш виправданою. Вахіно втягнув дим із насолодою новачка.

— Отож... — зауважив Ломбард, — Я заради цього й приїхав, пане Вахіно. Жодних конкретних скарг у мене нема, але є цілий ряд невеликих труднощів, з якими кундалоани мають упоратися самі. Ми, соляріани, не маємо права й не будемо втручатися у ваші внутрішні справи. Але ви маєте дещо змінити, інакше ми не зможемо надалі допомагати вам у всьому.

Вахіно приблизно уявляв, про що буде мова. Він чекав на це уже давно. Що ж поробиш, гірко подумав він... а нічого не поробиш. Але він затягнувся ще раз, подивився як димок повільно сочиться до стелі, та підняв брови у ввічливому питанні. Потім він згадав, що соляріани не вважають міміку елементом мови, і сказав уголос:

— Будь ласка, говоріть, якщо бажаєте. Я не вважаю це образою, і ніхто не вважатиме.

— Гаразд, — Ломбард нахилився вперед, нервово потираючи свої натруджені руки у страшних шрамах. — Справа в тому, що вся ваша культура, ваша психологія загалом, непридатні для сучасної цивілізації. Їх можна змінити, але зміни мають бути радикальними. Ви можете зробити це як завгодно — прийняти закони, провести пропагандистські кампанії, змінити систему освіти й так далі. Але ви *мусите* це зробити.

Наприклад, оця ваша сієста. Прямо зараз, там, де на планеті полудень, навряд чи обертається хоч одне колесо, чи працює хоч одна машина, бо ані жоден з ваших людей не дбає ні про що. Всі вони лежать на сонечку, складають вірші, або наспівують пісні чи просто дрімують. Але ж цивілізацію треба будувати, Вахіно! Маємо лани, шахти, заводи, будуємо міста — ви просто не встигатимете все за чотиригодинний робочий день.

— Звичайно, ні. Але у нас вочевидь нема енергії вашої раси. Скажімо, щитовидна залоза у вас незрівнянно потужніша, ви ж знаєте.

— Ви мусите цьому навчитися. Праця не повинна бути непосильною. Мета механізації вашої культури в тому, щоб звільнити вас від фізичної праці та залежності від врожаю. Машинна цивілізація нікому не дозволяє нести тягар застарілих вірувань та обрядів, звичаїв і традицій, як оце ваші. На це просто нема часу. Життя надто коротке. І взагалі, це безглуздя. Ви й досі наче ті сконтаріани, що носяться зі своїми дурнуватими списками, нікому не потрібним мотлохом.

— Традиції *створять* життя — сенс життя...

— Машинна цивілізація має свої традиції. Ви про них іще дізнаєтеся. Ці традиції мають власний сенс, і особисто я вважаю, що це сенс майбутнього. Якщо ви й далі будете чіплятися за старі звички, то ніколи не наздоженете історію. Навіщо вам оця, так звана валюта...

— Вона практична.

— На цій планеті. Але як ви збираєтеся торгувати з соляріанами, вашими кредами та сріблом, коли соляріанська валюта безготівкова? Якщо хочете торгувати з нами, вам

доведеться конвертувати свою валюту, щоби влитися в нашу кредитну систему — так, і в неї теж. Крім того, вам доведеться засвоїти нашу метричну систему, якщо ви збираєтеся використовувати наші машини або знання. Вам доведеться засвоїти... геть усе!

Навіщо вам оті некрополі... Не дивно, що ви не заселили навіть планети власної системи, бо кожен кундалоанин хоче бути похований на батьківщині. Це доволі романтично, але не більше, і вам доведеться цього позбутися, якщо ви хочете дістатися до зірок.

Навіть ваша релігія... вибачте... але ви повинні розуміти, що в ній є багато такого, що сучасна наука категорично спростовує.

— Я агностик, — сказав Вахіно спокійно. — Але релігія Мауїроа більшості ще дуже близька.

— Якщо Великий Дім дозволить нам відрядити кількох місіонерів, ми могли б повернути ваших людей, скажімо, в неопантеїзм. Вважаю, він набагато відповідніший і, звичайно, більш науковий за вашу міфологію. Якщо люди хочуть вірити у щось, ця віра не має конфліктувати з реальністю, яку сучасні технології скоро зроблять очевидною.

— Можливо. І я припускаю, що й система родинних зв'язків занадто складна й жорстка для сучасного індустріального суспільства... Так, так — і вона теж потребує повної модернізації...

— Можете бути певні. Там необхідне повне перезавантаження, — сказав Ломбард. І додав обережно, — Між нами кажучи, рано чи пізно ви все одно це зробите. Ви стали будувати зорельоти та атомні електростанції відразу після того, як експедиція Аллана полетіла звідси. Я лише пропоную дещо прискорити події.

— А мова?..

— Ну, вважаю, це не звучатиме як шовінізм, якщо скажу, що всі кундалоани мають вивчати земну мову. Вона іноді може стати їм у пригоді. Звичайно, всі науковці та інженери мають володіти нею на професійному рівні. Говірки Луаї, Муаса та інші, вони дуже гарні, але геть непридатні для наукових понять. Взяти хоча б словотворення — чесно кажучи, ваші філософські книги здаються мені абракадаброю. Красиво, але без чіткого змісту. Вашій мові не притаманна однозначність.

— Араклес і Вранамауї завжди вважалися взірцями кристально чистої думки, — сказав Вахіно стомлено, — і якщо чесно, я теж недостатньо добре розумію ваших Канта й Рассела, і навіть Коржибського — але мені, можливо, не вистачає підготовки в цих сферах. Безумовно, ви праві. І молодь, безумовно, згодиться з вами. Я говоритиму з Великим Домом і, можливо, буду в змозі щось зробити вже зараз. Але в будь-якому випадку вам не доведеться чекати багато років. Вся наша молодь прагне заявити про себе в тій же мірі, як бажаєте й ви. Це шлях до успіху.

— Так, — згодився Ломбард, і додав м'якше, — іноді я волів би успіху меншою ціною. Але досить лише глянути на Сконтар, щоб упевнитися, наскільки це необхідно.

— Чому? Вони досягли неабияких результатів за останні три роки. Після того великого голоду, вони самостійно стали на ноги, самостійно відродилися, ба навіть відрядили експедиції на пошук планет для нових зоряних колоній, — Вахіно криво всміхнувся. — Я не люблю колишніх ворогів, але маю шанувати їх за це.

— Вони відважні, — зізнався Ломбард. — Але навіщо та відвага, коли нема нічого? Вони борються з відсталістю, але обсяг кундалоанського виробництва вже зараз утричі вищий. Їхня міжзоряна колонізація не більше, ніж слабке поривання кількох сотень душ. Сконтар виживе, але не матиме й десятої частини того, що міг би. Невдовзі він стане

підконтрольним Кундалоа.

І це не тому, що їм не вистачає ресурсів, природних чи інших. Це тому, що вони фактично відкинули нашу пропозицію допомоги; плюнувши нам в обличчя, вони вилучили себе з мейнстріму цивілізацій Галактики. І навіть намагаються винаходити наукові поняття та прилади, які ми винайшли сто років тому; і вже настільки просунулися в цьому, що й сміятися гріх. Їхня мова, так само як і ваша, геть не пристосована для наукової думки, й на додачу вони сковані ланцюгом своїх заіржавілих традицій. Я бачив деякі з космічних кораблів, які вони винайшли замість того, щоб копіювати соляріанські моделі, оце потіха. Вони перепробували сотні різних варіантів, поки випадково знайшли стежку, яку ми вже давно полишили. Зорельоти сферичні, яйцевидні, кубічні — я чув, як хтось із них і досі вважає, що зможе винайти чотиривимірний зореліт!

— Це можливо, — зауважив Вахіно. — Риманова геометрія, на основі якої побудовано міжзоряний двигун, цілком дозволяє...

— Ні, і ще раз ні! Соляріани намагалися робити щось подібне, але виявилось, що це не працює. Тільки дивак може думати інакше. Ох, уже ці ізоляціоністи, сконтарські науковці, купка оригіналів!

Нам, землянам, просто пощастило, і все. Навіть ми мали проблеми, аж поки не виникла культура з менталітетом, відповідним науковій цивілізації. До цього моменту технологічний прогрес був фактично загнаний у глухий кут. А пізніше ми дісталися до зірок. Інші раси теж можуть цього досягти, і насамперед вони мають вийти на достойний рівень, розвинувши правильний менталітет, — але без нашого керівництва Сконтар чи будь-яка інша планета, ймовірно, не розвине такий менталітет іще протягом багатьох століть.

Я дещо згадав... — Ломбард пошукав у кишені. — У мене є журнал одного зі сконтарських філософських товариств. Ви, напевне, в курсі, що деякі зв'язки й досі підтримуються, оскільки нема офіційного ембарго щодо обох сторін. І скажу вам, це правильно, що більшість соляріан не хочуть мати справу зі Скангом. Осьде, — він витяг журнал, — один з їхніх філософів, Дирин, опублікував нові роботи з загальної семантики, які, здається, викликали повний фурор. Ви ж читаете сконтарською?

— Так, — сказав Вахіно. — Я служив у військовій розвідці під час війни. Давайте глянемо, — він перегорнув журнал, знайшов статтю і почав перекладати вголос:

— Попередні роботи автора доводять, що принцип нон-елементалізму не цілком універсальний, але має підлягати деяким застереженням психоматематичного характеру, в свою чергу пов'язаним з аналізом *броганар* — не знаю цього слова, — поля, що будучи приведені в дію в поєднанні з електронними хвилеядрами та...

— Що за маячня? — спалахнув Ломбард.

— Гадки не маю, — відповів Вахіно безпорадно, — Сконтарський розум чужий мені так само, як і вам.

— Нісенітниця, — сказав Ломбард. — Старий-добрий сконтарський догматизм, чорти-його-забирай, ще й пиха на додачу.

Він кинув журнал на вугілля, що тліло в невеликій бронзовій курильниці, і вогонь став лизати краї сторінок.

— Повний нонсенс, і так вважатиме кожен, хто хоч трохи розуміється на загальній семантиці; там нема й крихти здорового глузду, — він криво та якимось нерадісно всміхнувся, і похитав головою. — Раса диваків!

* * *

— Я хотів спитати, чи зможеш ти завтра приділити мені пару годин, — мовив Скорроган.

— Мабуть, зможу. — Тордин XI, син Вальтама, Імператор усього Сконтару кивнув, труснувши поріділою гривною. — Хоча, на тому тижні було б зручніше.

— Завтра. Прошу тебе.

Якщо справа нагальна, то в ній не відмовляють.

— Гаразд, — мовив Тордин. — І що це буде?

— Я хотів би взяти тебе на прогулянку до Кундалоа.

— Чому саме туди? І саме завтра?

— Я відповім, але там, — Скорроган схилив голову з досі густою гривною, хоч і зовсім білою зараз, і вимкнув свій телепередавач.

Тордин усміхнувся, децю зачудований. Скорроган був оригіналом у багатьох сенсах. Але... нехай уже. Ми вже старі, і мусимо триматися разом. Вже виросло одне покоління, а за ним ще одне, що вже настає нам на п'яти.

Звичайно, тридцять з гаком років повного бойкоту змінили життєлюбного Скоррогана. Але принаймні не озлобили. Коли Сконтар мало-помалу став підніматися з колін, про скорроганів учинок забулося, товариство знову стало прихильним до нього. Він продовжував жити самотником, але вже не був небажаним гостем, куди б не завітав. Тордин, зокрема, усвідомив, що їхня давня дружба жива як і тоді, ба навіть як ніколи раніше, і він часто навідувався до Фортеці Краакенгейм, а Скорроган до палацу. Тордин навіть запропонував Скоррогану, як аристократові славетного роду, посаду в Верхній палаті Парламенту, але Скорроган відмовився, і ще десять років — чи може двадцять? — виконував лише спадкові обов'язки герцога. І тільки зараз, уперше попрохав щось для себе... Гаразд, подумав Тордин, піду до нього завтра. До біса роботу. Монархи теж заслуговують на вихідні.

Тордин встав із крісла і, накульгуючи, підійшов до широкого вікна. Новітні гормональні препарати майже здолали його ревматизм, але лікування ще тривало. Він зіщулювся, побачивши, як вітер несе сніг із гір у долину. Насувалася велика зима.

Геологи повідомили, що на Сконтарі настає черговий льодовиковий період. Але цього ніколи не станеться. Наступного десятиліття або й раніше кліматологи та інженери удосконалять свої методи настільки, що льодовики будуть відкинуті далеко на північ. А сьогодні надворі було холодно й біло, і різкий вітер гуляв навколо башти імператорського палацу.

А в південній півкулі зараз літо, зеленіють лани, і дим сочиться над хатами вільних селян — прямо в тепле синє небо. Хто очолює Південну наукову академію? — Хастинг, син Аєзгара. Його роботи з агрономії та генетики дали можливість вирощувати кілька врожаїв на рік і виробляти досить продовольства для розвитку нової наукової цивілізації. Літні люди, осердя Сконтару протягом всієї його історії, тепер не помиратимуть з голоду.

Звичайно, все дуже змінилося. Тордин, син Вальтама хитро всміхнувся, пригадуючи, що сталося за останні п'ятдесят років. Насамперед робота Дирина з загальної семантики, дуже важлива для розвитку всіх наук — вона призвела до новітнього психосимвологічно-етичного методу правління. Сьогодні Сконтар тільки звався імперією. Було подолано всі протиріччя між конституційною монархією та її невиборним і тим не менш ефективним урядом. Усе склалося якнайкраще, і вперше за

свою історію Сконтар почав повільно й болісно, але розвиватися. Сучасна наука прискорила цей процес, втиснувши століття еволюції в два коротких покоління. Фізичні та біологічні науки неймовірно прискорили свій розвиток... Але, як це не дивно, мистецтво, музика, література майже не змінилися, народні ремесла збереглися, а старою мовою, високою говіркою Нааргейм ще й досі розмовляють.

Авжеж, усе було гаразд. Тордин повернувся до столу. В нього лишалося дещо з невідкладної роботи. Наприклад, запити від колоній планети Аезрик — не можна уникнути проблем, керуючи кількома процвітаючими міжзоряними колоніями з сотнями мешканців. Але то були дрібниці. Імперія була збережена. І вона розвивалася.

Вони пройшли довгий шлях, починаючи з того безнадійного дня п'ятдесят років тому, після якого настали голод, епідемії та спустошення. Тордин навіть спитав себе, чи усвідомлює він і сьогодні, наскільки довгим був цей шлях.

Він узяв прилад для читання мікрофотокопій і став переглядати сторінки. Його тренований розум добре слугував йому, і Тордин занурився у звіти. Він був не в змозі користуватися нововведеннями так само легко, як молодь, що навчалася цьому змалку. Та він усе одно добре, на підсвідомому рівні, долучився до сучасного життя й волів би так жити надалі. Він уже не уявляв собі, як обходився без цього раніше.

* * *

Тордин, син Вальтама підійшов до брами однієї з башт Фортеці Краакенгейм. Скороган призначив зустріч тут, а не в покоях, бо Тордин любив місцевий краєвид. «Яка велич, — подумав наче вперше син Вальтама, — які вони запаморочливі, ці урвища, ці скелі, що стирчать із темного моря хмар». Над головою Тордина нависла стара зубчата башта, оточена заростями, в яких гніздилася сила-силенна чорнокрилих краакенів, що зазвичай ширяли й каркали в небі, звідки й пішла назва Краакенгейм, «Оселя краакенів». Вітер гуляв навколо Тордина, ганяючи сухий поземок.

Охоронці підняли списи в привітанні. У них не було більш нічого, гармати на стінах замку роз'їла корозія. Нема потреби в іншій зброї в самому серці імперії, що поступається силою лише соляріанській. Скороган стояв і чекав на подвір'ї. П'ятдесят років не зігнули його і не згасили впертого золотого блиску очей. Але сьогодні Тордин помітив якийсь новий вираз у палаючих і завзятих очах старого друга: здавалося, той бачив кінець невідомого Тординові шляху.

Скорроган привітався за етикетом і жестом запросив у замок.

— Чекай, не зараз, — мовив Тордин. — Я справді дуже зайнятий. Я волів би одразу в подорож.

Герцог пробурмотів звичайні слова ввічливого жалю, але видно було, що він не міг дочекатися від'їзду та навряд чи витримав би й годину в замку.

— Ну, гаразд, — сказав він. — Мій зореліт уже чекає.

Він був припаркований на задньому дворі, витончений і мініатюрний чотиривимірний автозореліт, розроблений за всіма новітніми методами. Вони піднялися на палубу та зайняли свої місця в командній рубці, біля великого екрану.

— Може тепер ти скажеш, — спитав Тордин — навіщо нам сьогодні летіти на Кундалоа?

Скорроган зненацька відповів йому поглядом, в якому струменів давній біль.

— Сьогодні, — повільно виголосив він, — рівно п'ятдесят років відтоді, як я повернувся з Землі.

— Невже? — здивувався Тордин, йому раптом стало гірко й незручно. Раніше він не був непам'ятливим.

— Ти, мабуть, забувся, — додав Скорроган — але якщо добре пошукаєш у своїй підсвідомості, то згадаєш, що я сказав тоді: через п'ятдесят років приходьте до мене вибачатися.

— Ти шукаєш помсти, — Тордин не вважав це дивним, це було типово сконтарська психологія, але йому й досі було цікаво, за що ж там вибачатися.

— Шукаю. Тоді я не міг пояснити. Ніхто б мене не послухав, і крім того я не був абсолютно впевнений у собі, — Скорроган усміхнувся, його сухорляві пальці забігали по панелі керування. — А тепер навпаки. Час виправдав мене. І я поверну свою честь, яку я тоді втратив, показавши тобі сьогодні, що я дійсно зробив усе можливе. Мені дійсно вдалося. І я дійсно свідомо образив соляріан.

Він натиснув на кнопку, що запустила двигун, і зореліт миттю перемістився на половину світлового року. Велетенська синя куля Кундалоа простяглася перед ними, м'яко сяючи на палаючому тлі мільйонів зірок.

Тордин сидів мовчки, дозволяючи своїй душі перетравити Скорроганові слова. Першою емоційною реакцією було смутне здивування тим, на що він підсвідомо чекав усі ці роки. Глибоко в душі він ніколи не вірив, що Скорроган може бути некомпетентним.

А якщо навпаки? Та ні, він не зрадник. Але що ж тоді? Що він мав на увазі? Чи може він був божевільним увесь цей час, або...

— Ти не бував на Кундалоа з самої війни? — запитав Скорроган.

— Чому? Бував. Тричі, у справах. Вони процвітають. Соляріани допомогли їм стати на ноги.

— Процвітають... Авжеж, авжеж, — на мить усміх промайнув на вустах Скоррогана, але то був сумний усміх, наче він намагався кричати, але не міг. — Успішненька, марнославненька системка, аж з трьома зоряними колоніями.

Раптом він спересердя викрутив на всю важіль приземлення, і корабель різко знизився. Вони приземлилися в кутку чималенького космодрому Кундалоа Сіті, і роботи в ангарі взялися за роботу, обслуговувати зореліт і натягувати на нього захисний купол.

— І що тепер? — спитав напівголоса Тордин. Він раптово занепокоївся, бо відчував, що не зрадіє тому, що побачить.

— Прогуляймося столицею, — мовив Скорроган. — Може злітаємо ще кудись, по всій планеті. Я хотів, щоб ми прибули сюди неофіційно, інкогніто, бо це єдина можливість побачити те, що нам ніколи не покажуть: звичайне життя пересічних кундалоан, і це важливіше за будь-яку статистику та графіки. Я хочу показати тобі, від чого я врятував Сконтар, — він знову криво посміхнувся. — Я віддав життя за мою планету, Тордине. Принаймні п'ятдесят років — п'ятдесят років самотності та ганьби.

Вони перетнули гамірне летовище зі сталі та бетону і вийшли крізь ворота в місто. Тут вирував нескінченний людський потік, що аж промінився неспокоєм соляріанської цивілізації. Серед натовпу було багато соляріан, які прибули на Аваїкі у справах або на відпочинок, там також були представники деяких інших рас. Більшість, звичайно ж, кундалоани. Але іноді їх було важко відрізнити від землян. Зрештою, обидві раси дуже схожі, особливо коли кундалоани вбрані в соляріанський одяг...

Тордин похитав головою, децю здивований цим галасом.

— Не розумію, — гукнув він Скорроганові, — Я знаю кундалоанську, принаймні говірки Луаї та Муаса, але...

— Ти їх не почувеш. — відповів Скорроган. — Тут розмовляють земною. Тубільні

мови швидко вимирають.

Товстий соляріанин у яскравому спортивному костюмі гукав апатичного тубільця, що стояв біля своєї крамниці:

— Агов, хазяїн! Цяцьки-ляльки, живо-живо...

— Кундасол, базарна мова, — скривився Скорроган. — Звичайно, молоді кундалоани вивчають земну мову з дитинства. Але туристи всюди однакові.

Він насупився, і на мить його рука торкнулася бластера на поясі. Але ні — часи змінилися. Сьогодні не заріжеш того, хто тобі не подобається, навіть на Сконтарі. Тепер уже ні.

Турист повернувся й наткнувся на Скоррогана.

— Ой, вибачте, — гукнув він, досить чемно. — Я хоч би глянув, куди йду.

— Байдуже, — знизав плечима Скорроган.

Соляріанин миттю перейшов на сконтарську з чітким акцентом говірки Нааргейм:

— Я справді хочу вибачитися. Чи можу я запросити вас на чарочку?

— Байдуже, — мовив Скорроган похмуро.

— Чи й не планета, га?.. Допотопна, як... Плутон! Лечу звідси на Сконтар. Сподіваюся укласти ділову угоду — ви, сконтаріани, знаєтеся на бізнесі!

Скорроган рикнув на нього та пішов далі, тягнучи Тордина за собою. Вони проминули півкварталу, і син Вальтама спитав:

— Де твої гарні манери? Він намагався бути люб'язним. Чи тобі вже звично ненавидіти людей?

— Мені подобається більшість із них, — мовив Скорроган. — Але не туристи. Слава долі, їх небагато на Сконтарі. Інженери, бізнесмени, студенти — нехай уже. Я радий, що відносини між Землею та Скангом гарні, так що ми багато чого матимемо від цього. Але тільки не туристи!

— Чому?

Скорроган різким жестом показав на миготливий неоновий плакат:

— Ось чому.

Він переклав з земної мови:

ДИВІТЬСЯ СТАРОДАВНІ ОБРЯДИ МАУЇРОА!
ЧАРІВНО! АВТЕНТИЧНО! МАГІЯ СТАРОДАВНЬОЇ КУНДАЛОА!
ЕКСКУРСІЯМ ДО ХРАМУ НАЙВИЩОГО ДУХА — БЕЗПЛАТНІ
СУВЕНІРИ!

— Релігія Мауїроа колись мала силу, — мовив Скорроган стримано. — Це була шляхетна віра, хоч і мала певні ненаукові елементи. Втім, усе це можна було б осучаснити, але запізно. Сьогодні тубільці — або неопантеїсти, або агностики, і вони виконують старі обряди за гроші. Заради шоу, — він скривився. — Кундалоани не втратили всіх своїх мальовничих старобудов і звичаїв, і музики, і решток своєї культури. Але вони вже усвідомили, що це подобається іншим, і це ще гірше.

— Я не дуже розумію, чого ти так сердишся, — сказав Тордин. — Часи змінилися. У нас на Сконтарі так само.

— Не в тій мірі. Поглянь навколо, чоловіче! Ти ніколи не був у Соляріанській системі, але напевне дивився фото. Хіба не бачиш? Це типово соляріанське місто — може трохи провінційне, але типове. Ти не знайдеш сьогодні в системі Аваїкі жодного міста,

яке б не було по суті соляріанським.

Ти не знайдеш видатного твору мистецтва, літератури, музики, зараз усе це — або дешева імітація соляріанських творів, або ж забобонне чіпляння за застарілі традиції, романтичні підробки минувшини. Ти не знайдеш науки, яка не є по суті соляріанською, не знайдеш машини, що принципово відрізняється від соляріанських зразків, усе меншає традиційного житла, але щороку будується купа соляріанських хмарочосів. Старе суспільство мертво; лише деякі фрагменти лишилися сьогодні. Родинні зв'язки, основа рідної культури, пішли в небуття, а шлюби так само нетривалі, як і в соляріан. Зникла давня любов до землі, майже нема фермерських господарств. Молодь тікає до міста, щоб заробити мільйон кредів. Вони їдять соляріанські продукти, виготовлені на харчових фабриках, а національна кухня залишилася хіба що в кількох дорогих ресторанах.

Нема більше якісного посуду ручної роботи, домотканих тканин. Вони носять фабричне. Нема більше народних співців, що передають свою майстерність молодим. Вони вже не тільки живуть, але й помирають біля телевізора. Нема більше філософських шкіл Араклеса та Вранамауї, є тільки другорядні коментатори Аристотеля та Коржибського, або другорядні знавці теорії Рассела...

Голос Скоррогана стих. Тордин тихо відповів, за якусь хвилину:

— Я розумію, до чого ти гнеш. Кундалоа сама зробила себе клоном Землі.

— Так і є. Це було неминуче з того моменту, як вони прийняли допомогу від соляріан. Одночасно з цим вони мусили прийняти соляріанську науку, соляріанську економіку, і насамкінець усю соляріанську культуру. Це єдиний доступний для соляріан зразок, і вони використали його для відбудови. І оскільки ця культура була вочевидь успішною, Кундалоа прийняла її. Тепер уже запізно. Вони ніколи не зможуть повернутися назад. Та вони й не хочуть повертатися. Таке бувало й раніше, ти знаєш. Я вивчав соляріанську історію. Ще до об'єднання земної раси, навіть до заселення ними планет своєї системи, на Землі було багато культур, які нерідко радикально відрізнялися. Але врешті-решт так звані західні суспільства, що розвинулися лише за рахунок технологій і повірили в своє верховенство... ну, вони були нездатні співіснувати з іншими. Щоб успішно конкурувати з ними, інші мусили прийняти так званий західний менталітет. І коли Захід допоміг їм у їхній відсталості, вони обов'язково допомагали іншим, але за тим самим західним зразком. З найкращими намірами для всього світу, Захід знищив усі відмінні триби життя.

— І ти волів би рятувати нас від цього? — спитав Тордин. — Я поважаю твою думку, але питаю себе: чи не завелика ціна за оці твої сентименти навколо минувшини? Кілька мільйонів жертв, десятиліття страждань.

— Це більше, ніж сентименти! — мовив Скорроган роздратовано. — Хіба ти не бачиш? Майбутнє за наукою. Щоб возвеличитися, ми маємо розвинути наукове мислення. Але якщо нам кажуть, що соляріанське мислення — єдина можливість? Невже тоді ми мусимо стати расою другого сорту, аби тільки вижити? Хіба ми не можемо накреслити інший шлях, щоб розвиватися безперешкодно, без корисливого втручання високорозвинених рас, без переймання їх чужого по суті трибу життя? Я вважав, що ми зможемо. Я думав, ми мусимо перемогти.

— Розумієш, негуманоїдні раси ніколи не матимуть однакових досягнень з гуманоїдами. Основи психології — швидкість метаболізму, інстинкти, логічні паттерни, все — занадто різне. Одна раса може дещо знатися на менталітеті іншої, але не дуже добре. Ти ж знаєш, наскільки важко перекладати з однієї мови на іншу. Всі думки відображаємо мовою, а мова відображає основні закономірності мислення. Найбільш

точні, чіткі, дуже продумані філософія й наука однієї раси ніколи не будуть цілком зрозумілі іншій. Бо кожна створює дещо інші абстракції на основі тієї ж самої загальної реальності.

Я хотів захистити нас від небезпеки стати духовними епігонами Соляріанської Співдружності. Сканг був відсталим. Він мусив змінити свої методи. Але — навіщо міняти їх на абсолютно чужий шаблон? Чому б і не навпаки, прискорити свою природну еволюцію — наш власний шлях?

Скорроган знизав плечима.

— Я зробив, що мав зробити — закінчив він спокійно. — То була дуже ризикована авантюра, але вона спрацювала. Ми зберегли власну культуру. Це — *наше*. Вимушена необхідність розвивати науку навчила нас розробляти до всього власний підхід. Результат ти знаєш. Дирин таки розробив свою семантику — хоч соляріани сміялися йому в обличчя. Ми винайшли чотирирівні зорельоти, які соляріанські інженери вважали неможливими, і тепер можемо перетнути всю Галактику за той час, поки звичайний соляріанський зореліт долетить від Сонця до сусідньої Альфи Центавра. Ми вдосконалили теорію викривлення простору, психосимвологію нашої раси — яка недійсна для чужоземців — та новітню агрономію, яка зберегла вільне селянство як основу нашої культури — все! За п'ятдесят років Кундалоа було повністю революціонізовано, Сконтар же революціонізував сам себе. У цьому відмінність.

І таким чином, ми врятували духовне, те, яке є нашим власним надбанням: мистецтво, ремесла та найкращі звичаї, музику, мову, літературу, релігію. Це *чар-зілля* нашого успіху не тільки веде нас до зірок, воно зробить нас однією з великих рас Галактики, а цей період відродження духовності є золотим віком нашої історії.

І все тому, що ми залишилися самі.

Він замовк, і Тордин деякий час теж не говорив нічого. Вони вийшли на спокійнішу вулицю в старому кварталі, де більшість осель була побудована до приходу соляріан, і багато перехожих були вбрані в національний одяг, якого раніше не було видно. Екскурсовод вів групу соляріанських туристів для соляріан через ятки з місцевою керамікою.

— Ну? — мовив Скорроган через деякий час. — То як?

— Не знаю, — Тордин невпевнено почухав щоку. — Це все в новину для мене. Може, ти правий. А може й ні. Я маю подумати.

— Я мав п'ятдесят років на те, щоб подумати, — мовив Скорроган похмуро. — Зачекаю кілька хвилин.

Вони підійшли до ятки. Старий кундалоанин сидів у ній серед купи товарів: яскраві розписні горщики, миски та кухлі. Народні вироби. Якась жінка вибирала сувенір.

— Глянь на це, — мовив Скорроган Тордину. — Ти коли-небудь бачив старовинні вироби? Це дешевка, їх виробляють тисячами для туристів. Криві узорі, халтурна робота. А в давнину кожна лінія, кожен штрих щось означали.

Їхній погляд упав на горщик, що стояв біля старого торговця, і навіть стриманий син Вальтама затамував подих. Він саяв, цей горщик! Здавалося, він дихав, а в просту досконалість чистих ліній і довгих плавних кривих хтось вилив усю свою любов і прагнення любові. Може, він думав: це житиме, коли я піду... Скорроган присвиснув.

— Це справжній артефакт, — сказав він. — Принаймні сто років — музейний експонат! Звідки він узявся серед цього мотлоху?

Кілька соляріан боязко трималися на відстані від двох гігантських сконтаріан, і Скорроган заради розваги читав вирази їхніх облич: вони остерігаються, вони вже не

зневажають, а шанують нас, шанують Сконтар. Вони посилають своїх дітей вивчати нашу науку та мову. А кого тепер цікавить Кундалоа?

У жінки загорілися очі, коли вона побачила горщик біля старого тубільця. Вона спитала:

— Скільки?

— Не продається, — відповів кундалоанин. Його голос був тихим і сиплим, і він щільніше закутався у свій одяг.

— Ти продавати, — вона сліпуче й нещиро всміхнулася, — я ти давати багато. Я ти давати десять кредів.

— Не продається.

— Я ти давати сто кредів. Продавати!

— Це моє. Моєї родини, з давніх давен. Не продається.

— П'ятсот кредів! — вона помахала перед ним грошима.

Він притулив горщика до своїх щуплих грудей і підняв на неї темні сльозаві очі:

— Не продається. Йди собі. Не продається *оомауї*.

— Годі, — буркнув Тордин. Він схопив Скорогогана за руку та потяг за собою. — Ходімо. Вертаймо до Сконтару.

— Як, прямо зараз?

— Так. Зараз. Ти був правий, Скорогогане. Ти був правий, і я публічно вибачуся перед тобою, як перед найбільшим нашим рятівником. Але вертаймося додому!

Вони поспішно рушили вулицею. Тордин намагався забути очі старого кундалоанина. Але зрозумів, що ніколи не зможе.

Перекладено за виданням:

Poul Anderson — The Helping Hand, Astounding Science Fiction, May 1950; 1950

З англійської переклала Noelle Daath, 2012

© CC BY-NC-ND